

ĽUDOVÉ STAVITEĽSTVO POD TATRAMI

PODTATRANSKÉ MÚZEUM POPRAD

Rok 1989

1. strana obálky: Poľnohospodárska usadlosť zo Ždiaru

4. strana obálky: Drevený štít hospodárskej budovy z Kravan

Obytný dom vo Vernári

UJ-1000

Jednou zo základných súčastí hmotnej kultúry ľudu je stavitel'stvo. Obydlie, v ktorom človek žije, patrí k prvoradým materiálnym podmienkam, zároveň je však i odrazom spôsobu života, zručnosti a estetického ctenia ľudu.

Základné prvky stavitel'stva tej-ktorej oblasti boli determinované hospodárskymi, kultúrnymi i sociálnymi podmienkami. Pri štúdiu ľudového stavitel'stva pod Tatrami nemožno obísť prítomnosť a pôsobenie nemeckej diaspory, s ktorou dochádza k značnému ovplyvňovaniu v oblasti materiálnej kultúry práve na Spiši.

Odhliadnuc od vplyvu cudzích etník, nachádzame v podtatranskom ľudovom stavitel'stve určité odlišnosti jednak v konštrukcii stavieb, priestorovom členení, či zoskupení hospodárskych budov, usporiadaní intravilánu. Tieto vyplývajú z rozdielnosti regionov v našom okrese. Patrí sem horný Spiš, ktorý tvoria zväčša obce Zamaguria, i časť horného Liptova, charakterizovaného Štrbou. Hranice okresu zahŕňajú i Horehronie (Vernár), na pomedzí Liptova a Spiša zasa ležia obce Batizovce, Mengusovce, Lučivná, Gerlachov. Samostatne tu vystupuje Liptovská Teplička, ktorá sa po dlhé obdobie vyvíjala celkom izolovane.

Podtatranské obce Popradského okresu sú charakterizované hornatým povrchom, čo ovplyvnilo i sídelné formy. V tejto časti územia sa stretávame najčastejšie s reťazovým, tzv. zárubkovým osídlením, ktoré sa postupným pozdlžným delením a pribúdaním stále väčšieho množstva domov mení až k ulicovej zástavbe. Rovnako sa tu stretávame i so sústredenou sídelnou formou, a to najmä v oblasti horného Spiša a na Zamagurí.

STAVEBNÝ MATERIÁL

Hornatý kraj, v minulosti pomerne bohatý na lesný porast, bol i determinantom pri výbere stavebného materiálu. Až do polovice nášho storočia sa stretávame v celej tejto oblasti s drevenými zrúbenými stavbami. Naj-

◀ Vonkajšia výzdoba domu v Ždiari

◀◀ Obytný dom s „gangom“ v Liptovskej Tepličke

častejšie používaným drevom bol smrek, sporadicky jedľa, ktorú využívali pre jej tmavnúce drevo zväčša len na stavbu hospodárskych budov.

STAVBA DOMU

V minulosti zrubené stavby ukladali priamo na zem bez základov. Pod základný zrubový veniec ukladali len väčšie pieskovcové kamene na vyrovnanie terénu, a to pod uhly a priečky domu. Medzery medzi zemou a prvým vencom zrubu vyplňali drobným kamením, zemínou, prípadne vlhkým trusom. V prípade prudkého svahu využívali priestor, získaný vyrovnávaním, ako pivnicu (najmä v druhej polovici 19. storočia).

Na takto položený podklad položili základný veniec zrubu – prvý rad najdlhších brvien po obvode. S uložením prvého venca sa viažu niektoré zvykoslovné úkony pre zabezpečenie ochrany a prosperity budúceho domu.

Na základný veniec postupne ukladali brvná až do výšky stien. Bočné okraje otvorov tvorili zvisle zapustené stĺpiky, do ktorých sa vkladali kratšie brvná do priestoru medzi oknami a dverami. V uhloch zrubu spájali brvná čapovaním. Pod posledný veniec priečne po celom obvode stavby zapúšťali „tragare“ – základ pre stropné dosky. Tieto sa ukladali vedľa seba s väčšími medzerami (10 – 15 cm), prekrytými ďalšou doskou. Povrch spevnili pomocou hliny a blata, čo okrem vyplnenia škár slúžilo ako tepelná izolácia, či ochrana pred ohňom.

KROV A STRECHA

Najjednoduchšou a najrozšírenejšou z konštrukčného hľadiska je dvojspádová sedlová strecha. Základ strešnej konštrukcie tvorili po obvodovej časti uložené brvná – „plotvy“, ktorých pevné čapovanie „na klodki“ prečnieva cez steny zrubu. Do tohto základu zapúšťali krokvy, spojené v hornej časti buď jednoduchým polovičným napílením oboch protifa-

Výzdoba okien v zrube ždiarskeho domu ▶

Sypanec s vysunutým vchodom do pivnice - Kravany ▶▶

lých krokiev, alebo zložitejším čapovaním „na bant“. V spodnej časti krokvy prečnievali cez obvodové steny. Spojenie krokiev zabezpečovali priečne pribité laty vo vzdialenosti 65 cm, na ktoré sa pribíjala krytina – šindel. Staršou krytinou bola slama, ktorú na podkladové latky pevne viazali v snopčkoch. Prekrývajúce sa rady slamených snopkov omazávali blatom ako prevenciu proti vode a ohňu. Dnes sa ešte sporadicky s touto krytinou stretávame u niektorých hospodárskych budov.

V konštrukcii strechy je podtatranská oblasť charakteristická podlomenicou. Ukončenie na štítovej strane tvorí vyrezávaná háľka.

V stavbe obydlia vystupuje do popredia popri praktickej, utilitárnej funkcii i prejav výtvorného cítenia ľudu, ktorý pozorujeme pri úprave vonkajších i vnútorných stien. Špáry medzi brvnami vyplnili machom, hlinou, slamou i blatom, povrch omazali hlinou a vybielili vápnom. Pri úprave stien pre skrášlenie používali modré farbivo.

V obciach Zamaguria sa stretávame s ozdobným špárovaním. Po vyplnení medzier medzi brvnami špárovali len túto časť, čím dochádza k pôsobivej dekorácii farebnými pásmi. Postupne sa zdobnosť rozširovala do rozmanitých foriem, niekde pokrývala celú vonkajšiu plochu stavby.

PŔDORYSNÁ DISPOZÍCIA

V sledovanej oblasti pozorujeme trojpriestorovú pôdorysnú dispozíciu domu. Vstupným priestorom je pitvor. Po uzavretí ohniska a premiestnení čelustí z izby do pitvora sa tento predeľuje na dve časti, pričom zadná slúži na varenie. Predná časť pitvora slúži na odkladanie náradia, či súčiastok odevu. Z nej sa vchádza do izby, kde sa sústreďuje život celej rodiny. To je i dôvodom, prečo sa úprave tohto priestoru venuje taká pozornosť. Na rozdiel od ostatných miestností, kde je dlážka hlinená, v izbe ukladali drevenú dlážku z dosák. S uzavretím ohniska sa stáva z dymnej izby svetlica a väčšia pozornosť sa venuje i úprave

- ◀ Rôznorodosť materiálu pokrytia striech v Osturni
- ◀◀ Zadná časť hospodárskych budov ulličného typu zástavby v Liptovskej Tepličke

stien. Bielili sa často až s týždennou pravidelnosťou. Menšia pozornosť sa v tomto smere venuje pitvoru a najmä komore, ktorá zvyčajne vôbec nebýva bielená.

Zariadenie izby bolo veľmi jednoduché. Vpravo od vchodu stála v kúte pec a v priečnom, prípadne protilahlom rohu bol umiestnený kultový kút so stolom a lavicami. Zostávajúci priestor bol po obvode vyplnený posteľami, ktoré postupom času začínajú plniť i reprezentančnú funkciu (bohatosťou a zdobnosťou perín a vankúšov). Podobne i truhly na odkladanie šatstva svojou zdobnosťou dodnes svedčia o rozvinutom výtvarnom cítení nášho ľudu. Z pitvora sa oproti izbe vchádzalo do komory, slúžiacej na uskladnenie potravín.

Zvláštnosťou ľudovej architektúry Zamaguria je dispozičné delenie s „dufartom“ (Spišské Hanušovce), prejazdom po celej dĺžke domu, do ktorého sa vchádza zo štítovej strany a vychádza na protilahlej strane do dvora. Rovnako ako v iných oblastiach, aj tu rozlišujeme tri základné priestory, pričom orientácia ku komunikácii je bočná (staršie obdobie), alebo štítová. V prvom prípade sa za vstupným priestorom - pitvorom nachádza izba a z nej sa vchádza do ďalšieho priestoru - komory. Na rozdiel od tohto asymetrického domu, symetrický dom, kde sa zo vstupného pitvora vchádza na jednej strane do izby a na druhej do komory, je zvyčajne situovaný ku komunikácii štítom. Vstup do domu chráni kryté podstrešie (gang).

HOSPODÁRSKE BUDOVY

Usadlosť okrem bytového priestoru dotvára komplex hospodárskych budov. Maštal' je zvyčajne ďalším pokračovaním domu za komorou do dvora. Okrem nej sem patrí stodola, pivnica, chlievy. V zoskupení hospodárskych stavieb nachádzame taktiež určité odlišnosti. V zamagurských obciach je obvyklé zoskupenie budov usadlosti do štvorca, do tvaru L, či U. Usadlosti obostavané dookola tvorili uzavreté celky. V oblastiach na rozmedzí Lipto

Zadná časť poľnohospodárskej usadlosti v Osturni ►
Obytný dom s pivnicou v podmurovke v Štrbe ►►

va a Spiša, v Šuňave a Štrbe sa zasa vyskytujú tzv. dlhé dvory, pričom niektoré hospodárske budovy sú zoskupené na jednom mieste obce. Napríklad pivnice v Liptovskej Tepličke a Vikartovciach. Boli hruškovitého tvaru, s malými dvierkami vyhlbené do skaly. Spád strechy z hrubšej guľatiny je pokrytý vrstvou hlíny. Obdobne sa na jednom mieste sústreďujú i stodoly (Liptovská Teplička, Vikartovce, Štrba, Spišské Bystré). Nastavané husto vedľa seba tvoria ulice. Rovnako ako obytné priestory, sú to drevené zruby, ktorých priestor je prechodný z oboch strán, čo uľahčovalo prechod vozom. Z hospodárskych budov mimo usadlosti spomenieme ešte senníky, stavané priamo na vysokohorských lúčach.

ĽUDOVÉ STAVITELSTVO V SÚČASNOSTI

V ľudovom stavitelstve, tak ako vo všetkých oblastiach ľudovej kultúry, sme zaznamenali v poslednom storočí, najmä v jeho druhej polovici, veľké zmeny. Prírodný materiál postupne nahradil priemyselný. Drevo vystriedali surové, neskôr pálené tehly. Spočiatku využívali tzv. poľné tehly, ktoré podľa potreby slúžili na vypálenie tehál jednej stavby. Dopyt po novom stavebnom materiáli sa veľmi rýchlo šírila, vzhľadom na jeho prednosti (relatívne rýchly postup stavby, odolnosť voči ohňu, pomerne nízka cena). Do popredia sa stále viac dostávala priemyselná výroba tehál. Tehly Popradského okresu boli v minulosti známe v Batizovciach, Štrbe, Poprade, Matejovciach, Veľkej Lomnici, Kežmarku, Strážkach i v Spišskej Belej. V Spišskej Teplici a Štrbe zasa pracovali vápenky.

Mení sa aj pôdorysná dispozícia domov. Zdrúžstevňovaním dediny postupne strácajú význam niektoré hospodárske budovy. Naproti tomu obytný priestor sa rozšíril na viac miestností. Zo zadnej časti pitvora sa stáva kuchyňa, k pôvodnej jednej izbe pribúda prebudovaním komory druhá. Strecha i jej krytina sa mení, dvojspádovú často nahrádza valbová štvorodkvapová, šindel je nahradený škridľou, či

- ◀ Stodoly s prístreškom plevníkov vo Vikartovciach
- ◀◀ Radová zástavba sypancov vo Vikartovciach

eternitom. Čoraz viac sa dostáva do popredia štvorcový, dispozične vyhovujúci dom.

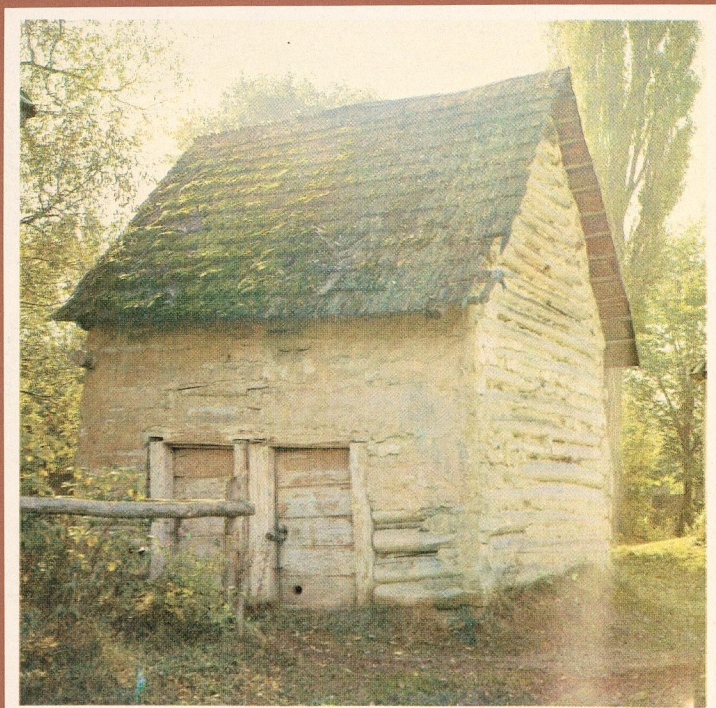
Veľký vplyv na rozvoj stavitel'stva v dnešných obciach má i cestovný ruch z hľadiska ekonomického i sociálneho. Na dedinách vyrastajú nové murované domy, často i viacposchodové, s veľkým počtom izieb, v ktorých poskytujú ubytovanie návštevníkom Vysokých Tatier.

Dôležitým faktorom je i zamestnanie väčšiny obyvateľ'stva mimo obce, čo prispieva k odstraňovaniu izolovanosti od mesta. Dnešná zostávajúca drevená dedinka menia rýchlo svoju tvár a stávajú sa z nich moderné obce s novými domami, technicky vybavenými, ale i so sociálnym a kultúrnym zabezpečením. Záujem našej spoločnosti o uchovanie historických a architektonických pamiatok sa prejavuje nielen ochranou hradov a zámkov, ale i ľudovej architektúry, ktorá je rovnako dôkazom života určitej doby. V našej oblasti boli obce Ždiar a Osturňa vyhlásené za pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry. Pripravuje sa i vyhlásenie pamiatkovej rezervácie v Liptovskej Tepličke.

Použitá literatúra:

- J. Podolák a kol.:
Zamagurie - Vsl. vydavateľ'stvo, Košice, 1972
- P. Švorc:
Štrba - Vsl. vydavateľ'stvo, Košice, 1979
- J. Michálek a kol.:
Liptovská Teplička - Vsl. vydavateľ'stvo, Košice, 1973
- J. Olejník:
Ľud pod Tatrami - Osveta, 1978

Pivnica na zemiaky - Liptovská Teplička

DREVENÝ DOM - TEPLÉ HNIEZDO NAŠICH PREDKOV.

TRANGĀRE - RODNĚ LISTY DREVENÍC.

ZOŠŪVERENÝ ŠINDEL EŠTE STĀLE UDRŽUJE

TEPLO DOMOVA, LĀSKU I SŪDRŽNOSŤ RODOV,

KTORĚ AŠPOŇ Z ČASU NA ČAS

PRICHĀDZAJŮ K OTCOVSKĚMU STOLU.

DREVENÝ DOM - KUS NĀŠHO DETSTVA -

CHUDOBNĚHO, ALE VŽDY OPRADENĚHO

KRĀSNOU LUDSKOU SPOMIENKOU.

Obrazová publikácia vydaná k XIII. ročníku Zamagurských folklórnych slávností
v Červenom Kláštore v edícii Vôňa domoviny

Zodp. redaktor: PhDr. Peter Švorc ● Autorka textu: PhDr. Zdena Krišková ● Autorka foto-
grafií: Mária Baranová ● Grafická úprava: Anton Földeš, Ladislav Mordavský ● Vydalo:
Podtatranské múzeum v Poprade ● Náklad: 3000 výtlačkov ● Číslo ISBN: 80 - 900 387-2-7
Vytlačili: Duklianske tlačiarne Prešov, prev. Poprad